

PÓTÓ JÁNOS

Történetiszemlélet és propaganda

*Budapest köztéri szobrai 1945 után**

„Diktatórikus korszakokban a politikai aréna művészei rendszerint türelmetlenek; nem tudják bevárni a történelmi halhatatlanságot. E türelmetlenségüket bronzban, kőben s egyéb, állítólag időtálló anyagban élik ki, noha éppen a közelmúlt eseményei bizonyítják, hogy a szobrokat is le lehet rombolni, utcákat is át lehet keresztelni, szóval az anyag állandósága nem biztosíték a szellem változásával szemben.” (Vámbéry Rusztem)¹

A jelenkor kutatójának sok gondot okoz egyrészt forrásainak hozzáférhetlensége, hiánya, másrészt — paradox módon — azok szokatlan bősége. A hiányra itt nem kell sok szót vesztegetnünk: ami nem kutatható, azzal a történetírás nem tud mit kezdeni. A források bősége viszont új területek felé fordítja a kutatót: míg ugyanis a kutatható források hiánya a történettudomány klasszikus forrásanyaga, az írott, levéltári források területén tapasztalható, addig a bőség jellemzi a sokáig elhanyagolt tárgyi, képi és szóbeli forrásokat. Így a történész, részben kényszerből, részben saját szemhatárának, érdeklődésének — tudománya módszertani megújulásából következő — tágulása miatt, ezen új típusú források felé fordul.²

A jelenkor történetiszemléletét és politikai propagandáját, illetve ezek érintkezési területét, a politikai propaganda historizáló elemeit kutatva magától értetődően adódik egy eddig viszonylag kevés figyelemre méltított forráscsoport: a köztéri szobrok, emlékművek. A téma természetesen feldolgozható a korabeli történelmi tanulmányok, újságcikkek, politikai beszédek felhasználásával is. Sőt, ezek elemzése sokkal árnyaltabb képet adhat a vizsgált területről. Mi indokolja mégis az emlékművek, e homogén, de viszonylag szűk forrásbázis felhasználását?

A köztéri szobor mindig szimbólum, szimbolikája viszont elsősorban nem az alkotóra, hanem a megrendelőre jellemző. A politikust, a politikát ugyanis a műnek csak a témája érdekli, mivel csak ez kapcsolható be a politika, a propaganda fogalomképzésébe. Művészet és politika találkozásából létrejött művek tehát elsősorban nem művészi, hanem politikai szempontokból értékelhetők. Miként azt Genthon István frappánsan megjegyezte: „Szobrászat és emlékműszobrászat két külön világ, melyeknek sokkal kevesebb köze van egymáshoz, mint első pillanatban látszik... Az előbbinek alkotója szobrász, az utóbbinak állami zsoldba kényszerült emlékműkészítő.”³ A köztéri szobrok, emlékművek tehát — kétségtelenül meglevő díszítő, esztétikai funkciójuk ellenére — elsősorban a politikai propaganda eszközei, de az előállítás nehézsége, idő-, anyag- és pénzigénye miatt csak e propaganda *stabil*, állandó elemeit tudják megjeleníteni. Azokat az elemeket, melyeket a propaganda munkába menet és jövet, bevásárlás és sétálás közben, tehát állandóan súlykolni kíván az emberek fejébe. A vezércikk, szónoklat bár sokkal hajlékonyabb, sokkal gazdagabb tudattartalmak kifejezésére alkalmas, a pillanatnak szól. A szobor, az emlékmű „mondanivalója” ehhez képest meglehetősen durva, elnagyolt, de éppen azért, hogy nem a napi igényekhez igazodik, a propaganda alapvető, hosszabb távon érvényes elemeit, mintegy annak „esszenciáját” jeleníti meg. Rendszerváltozáskor még egy, a történetiszemlélet és a politikai propaganda megítélését gazdagító elem kínálkozik: az előző rendszer mely szimbólumait fogadja el, melyeket tolerálja és meddig, s melyeket utasítja el az új?

* Részletek egy hosszabb tanulmányból.

¹ Vámbéry Rusztem: A szobor. Századunk 1934. 136.

² Vö. Glatz Ferenc: A jelenkor-történetírás helye a történetírásban. (Kézirat) — Monumentumok az első háborúból. Szerk.: Kovács Ákos. Bp. 1985. 123.

³ Idézi Radocsay Dénes: Budapest szobrai. Magyar Szemle, 1942. 103.

A továbbiakban — mivel a jelen keretek között nem törekedhetünk teljességre — néhány jelentősebb budapesti, történelmi-politikai tárgyú köztéri szobor sorsának elemzésével kíséreljük meg bemutatni a történelmi-politikai gondolkodás és az azt sugalló vagy sulykoló historizáló politikai propaganda változásait az 1945-öt követő években.

1945-ben az új Magyarországnak a régi szimbólumok selejtezésébe „besegített” Budapest otszoma is: sok szobor megsérült vagy megsemmisült. Fontos disztinkciókat tesz azonban ez is lehetővé: mit állítottak helyre és mikor, s mit nem? 1945 nyarán és őszén végezték el a Polgármesteri Hivatal XI. (városgazdasági, idegenforgalmi és közművelődési) ügyosztályának munkatársai a műkincsekben esett háborús károk felmérését. Bár a különböző listák⁴ több helyen ellentmondanak egymásnak, erősen sérültek illetve megsemmisültek tekinthető többek között a Tüzéremlék, a Tengerész emlékmű, Klebelsberg Kunó, Görgei Artúr, Hunyadi János, Darányi Ignác, II. Rákóczi Ferenc, Tisza István, Baross Gábor szobra és a Milleniumi emlékmű. A helyszínen javítható ugyanakkor pl. XI. Ince pápa, Kapisztrán, Hadik András, Bocskai István, Pálffy János, Nagyatádi Szabó István szobra és az 1-es honvédek emlékműve. Végigpillantva e két felsoroláson, egy dolgot máris megállapíthatunk: még a megsemmisülként említett szobrok között is találunk néhány ismerős, ma is látható művet (pl. Hunyadi, Rákóczi, Baross), néhányat azonban a helyszínen javíthatók közül is hiába keresnénk (pl. Pálffy János, Nagyatádi Szabó István, 1-es honvédek emlékműve). Azaz, bár a köztéri szobrok elsődleges „selejtezését” az ostrom végezte, az új Magyarországot nem mindenben fogadta el az ágyúk, bombák ítéletét: megsemmisült, de megőrzendőnek vélt szimbólumokat — sokszor nagy anyagi ráfordítással — visszaállított helyükre, ugyanakkor sértetlen vagy alig sérült szobrokat távolított el. Az ostrom és a rendszerváltás szelektációjának kapcsolata tehát egyoldalú: a háború által elpusztított szobrok közül csak az tűnt el végleg, amit az új rendszer is eltűnésre ítélt.

Nézzük mindenekelőtt azon emlékműveket, melyeket ugyan a háború pusztított el, de a népi demokratikus Magyarország nem épített újjá, ezzel kétségtelenül reakciónak, vagy legalábbis nemkívánatosnak bélyegezve őket.

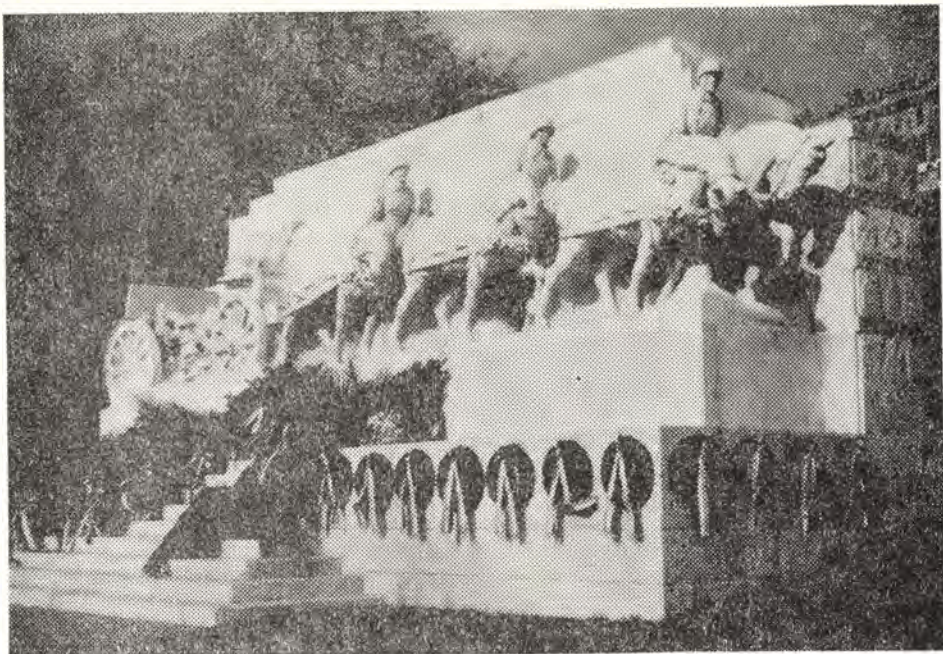
A Palota téren (ma Dózsa György tér), a mai Dózsa szobor helyén állt Ligeti Miklós alkotása, a *Tüzérek emlékműve*, mely az első világháborúban elesett magyar tüzérek emlékét örökítette meg. Az emlékmű egy három pár ló által vontatott mozsárágyút ábrázolt. Két oldalán azon 24 város címere szerepelt, amelyekben tüzér-helyőrségek voltak. Jól elkülönítve mutatta az emlékmű annak az 5 városnak címerét, amelyek Trianon után is Magyarországhoz tartoztak. Első világháborús emlékmű volt tehát, enyhe irredenta „beütéssel”. Az első világháborús emlékművek azonban mind ilyenek, hiszen valamennyien az ezer éves határokat védelmezőknek készültek.

1947-ben felülvizsgálták az első világháborús emlékműveket, az irredenta feliratokat levésték, de — a hivatalos állásfoglalás szerint — „... az 1914–18-as hősi emlékműveket nem bontjuk le. A 14-es háború esettjeinek hozzátartozói ma is élnek, és helytelen lenne azokat érzelmeikben megbántani. A történelmi tények fennállnak, azokat senki sem tagadja, viszont a katonák abban a hitben harcoltak, hogy hazájukat védik.”⁵ Úgy tűnik azonban, ez csak a sértetlen szobrokra, emlékművekre vonatkozott, a kijavítandókra — mint pl. a Tüzér emlékmű — nem.

Ugyancsak első világháborús emlékmű, de e jelentésén immár túlmutató a Szentgyörgyi István készítette, a Horthy Miklós híd (ma Petőfi híd) budai parti pillérének északi oldalán felállított, majd a híd felrobbantásakor megsérült *Hadtengerész emlékmű*. A hídpillérré épült a 22 méteres vasbeton talpazat, ebből szökött elő a hullámokat szelve Horthy Miklós hajójának, a *Novarának* orra. A hajóorron bronz szoborcsoport, mögötte a fiumei világitótorony 30 méteres kicsinyített mása. Itt a helyre nem állítást, ill. az eltávolítást valószínűleg nem a szintén meglévő irredenta tartalom indokolta, hanem az emlékműnek a volt kormányzó személyéhez való kapcsolódása. A tengerétől megfosztott országban a haditengerészet Horthy Miklóst jelentette, a tengerész emlékmű Horthy emlékmű. Nyilvánvalóan ez motíválta eltávolítását.

⁴ *Péczeley Béla*: A fővárosi műkincsek, művelődési intézmények háborús kárai 1945—46. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bq 0910/391. — Némethy Károly jelentése 1945. július 3. Budapest Fővárosi Levéltár (BFL) XXIII. 114. 3835/4. 1950—51/XI.; Vignali Gusmanó jelentése 1945. július 2. BFL uo.

⁵ BFL XXIII. 114. 3835.219. 1950/XI/b.

Tüzérek emlékműve

Haditengerész emlékmű

Haditengerész emlékmű

Az első években — akár sérültek voltak, akár nem — nyomtalanul eltűntek közttereinkről azok a szobrok is, amelyeket a Horthy-rendszer „önmagának” állított, vagyis a korszak nagy embereinek emlékszobrai. A megsérültek közül gróf Klebelsberg Kunó Eskü téri (ma Március 15-e tér) szobra tartozik ehhez a csoporthoz, a később lebontottak közül pedig Rákosi Jenő és Tormay Cecil szobra.

Még két megsemmisült, helyre nem állított emlékműről kell szólnunk. Görgei Artúr bronz lovasszobra (ifj. Vastagh György alkotása) a Primás bástyán (ma Tóth Árpád sétány), a Hadtörténeti Múzeum előtt állt. A szobor az ostromban teljesen megsemmisült, talapzata azonban még a centenárium évében is a megtekintésre ajánlott 1948-as emlékművek között szerepelt. 1949-től viszont, amikor az MDP „belső árulók” elleni küzdelméhez „Kossuth harca a belső árulók ellen” szolgáltatja a történelmi párhuzamot, Görgei emléke is nemkívánatossá lesz a budai Vár fokán.⁶

Gróf Tisza István miniszterelnök a századelő munkásmozgalmának megítélésében a nemzeti és szocialista mozgalmak elnyomása, a zsarnokság szimbólumává vált. Az új rendszer — felvállalva ezt az értékelést — előbb Tisza István bronzszobrát távolította el 1945 nyarán a Parlament felsőházi (északi) bejárata előtt álló emlékműről, Zala György, Orbán Antal és Foerk Ernő alkotásáról, majd 1948 tavaszán — immár a politikai-hatalmi fordulat után — az egész emlékművet lebontatta. Az emlékművön egy kígyó által körülcsavart óriási oroszlán szimbolizálta — a korabeli megfogalmazás szerint — „... az árulást és ármányt, amely a hőst előbb a hatalomtól, utóbb életétől is megfosztotta”.⁷

Az eddigieknél sokkal direkter információkat adhat, ha végigtekintünk azon lebontott szobrok történetén is, melyek épen vagy kisebb sérülésekkel vészelték át 1944–45 telét. Egy szobor helyre nem állítása lehet ugyanis egyszerűen anyagi kérdés — nincs rá pénz, mint ahogyan annyi mindenre nem volt a háborúból éledő

⁶ Vö. Pótvó János: A Görgei-szobor. *História*, 1986. 1. sz. 35.

⁷ S.: Tisza István szobra. *Vállalkozók Lapja*, 1934. április 25. 33–34. sz. 4.

Gróf Tisza István emlékműve

fővárosban. A lebontás vagy helyreállítás ellenben egyértelműen politikai gesztus, hiszen — ugyanezen szűkös időkben — mindkettő jelentős anyagi ráfordítást igényelt.

1945 augusztusában az elsők között távolították el a Vértanúk teréről (ma Ságvári tér) Füredi Richárd és Lechner Jenő alkotását, az *1918—1919. évi nemzeti vértanúk emlékművét*. A mű egy köpillér, tetején honfoglalás kori magyar motívumokkal díszített kőkoporsóval. Egyik oldalán Hungária „ösmagyar” alakja állt, a másikon egy, a magyarságot szimbolizáló férfi küzdött a lába alatt vonagló, a bolsevizmust megtestesítő „szörnyeteggel”. Az emlékműre felvésztettek „a proletáruralom alatt lemészárolt polgárok”⁸ nevei.

Ugyancsak 1945 augusztusában rendeli el Vas Zoltán polgármester „a Szabadság téri négy *irredenta* szobor azonnali lebontását”. (A korabeli ügykezelésre jellemző: nincs szükség felterjesztésre, határozatra: szakadt szélű, tenyérnyi kis cédulán olvasható az egy mondatos, autográf rendelkezés.⁹) A néhány nap alatt eltávolított négy szobrot 1921. január 16-án avatták fel a Szabadság tér északi, félköríves záródásának négy járdaszigetén. „... az »Észak« című emlékmű főalakja három méter magas, keresztrefeszített Hungária. A hozzásimuló fiú a tót nemzet ragaszkodását jelképezi a régi anyaországhoz... Alkotója Kisfaludi Strobl Zsigmond. A »Dél« című szobron magyar férfi karddal és a magyar címerrel díszített pajzsral védőleg áll a délvidéket jelképező sváblány védelmére. Szentgyörgyi István műve. A »Kelet« című szobron az ősi magyar erőt megtestesítő Csaba vezér a megtorlás pillanatát várva felszabadítja a bilincsbe vert, Erdélyt jelképező — kezében az országrész címerét görcsös reménységgel szorító — alakot. Pásztor János mű-

⁸ Hell Lajos: Budapesti kalauz. Bp. 1942. 92.

⁹ BFL XXI. 508. 1323/45.

Nemzeti vértanúk emlékműve, 1918—1919

ve. A »Nyugat« című szoborcsoporton az ifjú az elszakított nyugati vármegyéket jelképezi. Térdre hullva borul a magyar szent koronára, s míg jobb karjával a nyugati vármegyék címerpajzsát öleli magához, addig baljával görcsösen tartja a nagy magyar kettőskeresztes pajzsot. Fölötte áll Hadur alakja, ... jobbában védőn tartva a nemzet pallosát... Sidló Ferenc alkotása.¹⁰ A négy műkő szobrot Urmánczy Nándor, a területvédő ligák szövetségének elnöke a következő szavak kíséretében adta át: „Elrabolták minden kincsünket, országunk minden életfeltételét. Ebben a ketrecben az állam és társadalom teljes lezüllése vár reánk, ha el nem jön minél előbb az az erős kéz, mely kényszeríteni fog bennünket, hogy minden megmaradt erőnket egyesítsük országunk visszaszerzése érdekében. Ezek a szobrok igazságot követelnek. Ez a hely a nemzet búcsújáró helye, de egyúttal a gyűlölet és bosszú kohója legyen. Ez a hely mostantól fogva bekapcsolódik Európa véres történetébe.”¹¹ Bekapcsolódott — a végeredmény közismert.

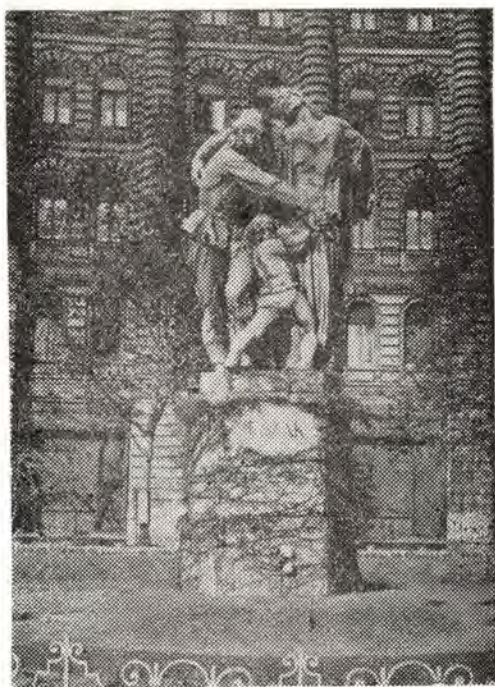
Két másik, eredetileg ugyancsak irredenta mondanivalót hordozó szobor azonban — feliratának eltüntetése után — ma is látható. A Szabadság téri *Magyar Fájdalom szobra*, mely — felirata szerint — „... a trianoni szerződés által elrabolt gyermekei sorsát sirató Magyarország fájdalmát” jelképezte, díszítő szoborként előbb a Palatinus strand elé, majd Balfra került, a *Magyar Igazság kútja* pedig — díszkútként — ma is eredeti helyén, a Szabó Ervin téren látható.¹²

Az egyházi szobrok fokozatosan a templomkertekbe, temetőkbe vándoroltak a „klerikális reakció” elleni harc éveiben, vagy a város kevésbé frekvenciált helyein

¹⁰ *Liber Endre*: Budapest szobrai és emléktáblái, Bp. 1934. 310.

¹¹ Uo. 312.

¹² Ld. erről bővebben: *Póty János*: Magyarország igazsága — szobrokon. Históriaja, 1985. 3. sz. 35.

Irredenta szobrok, Észak

Dél

Kelet

Nyugat

Prohászka Ottokár szobra

állították fel őket. [Pázmány Péter szobra pl., mely eredetileg a Kígyó téren (később Apponyi, ma Felszabadulás tér) állt, végül a Horváth Mihály téri templom elé került.] A legnagyobb vihart e téren *Prohászka Ottokár* püspök Károlyi-kerti szobrának 1947. április 26-ról 27-re virradó éjjelen történt ledöntése okozta. A szobor már addig is több csonkulást szenvedett: mellékalakjai az ostromban megsemmisültek, 1945 szeptemberében pedig leszerelték talapzatáról az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga megalapítását ábrázoló domborművet. A szobordöntés ügyében a nyomozást a Belügyminisztérium államvédelmi osztálya folytatta le, így eredményéről semmit nem tudunk. A földön heverő, letört fejű szobor, majd elszállítását után a talapzat még sokáig búcsújáró hely maradt, ahová virágot vittek, gyertyát gyújtottak az emberek. A szobrot a főváros javíttatta meg, de azután 1947 augusztusában átadta a budapesti érseki helytartóságnak „azzal a kívánsággal, hogy annak elhelyezése csakis olyan területen lehetséges, amely területet az egyház birtokol.”¹³

A szoboreltávolítások ügyében uralkodó kaotikus állapotok (az intézményrendszer megosztottsága, a csak nagy vonalakban tisztázott elvek stb.) példaként nézzük meg az egymást követő dokumentumok tükrében *Rákosi Jenő* szobrának, Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotásának sorsát. Erről először (1946-ban) a lord Rothermere-rel való kézfogást ábrázoló domborművet távolították el, majd 1948. augusztus 30-án, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti főosztályának vezetője átiratot intézett a polgármesterhez: „Nemzeti és művészeti életünk kiválóságainak kisméretű szobrait... bronzban tervezem elkészíttetni, s a megfelelő mennyiségű öntőbronzanyagot ipari életünkől nem kívánám elvonni, felkérem Polgármester Urat, hogy Rákosi Jenőnek az Erzsébet körút [ma Lenin körút] és Dohány utca sarkán felállított, majd a felszabadulás után eltávolított szobrának bronz-

¹³ BFL XXIII. 114. 3835/4. 1950/51/XI.

anyagát erre a célra rendelkezéseimre bocsátani szíveskedjék." A Polgármesteri Hivatal XI. ügyosztályának átírata a Fővárosi Emlékfelügyelőséghez, 1948. szeptember 10-én: „Sürgősen értesítést kérünk az emlékfelügyelőségtől, hogy Rákosi Jenő szobrát mikor és ki távolította el, hol van tárolva s a bronzanyag milyen értéket képvisel?” A válasz ugyanaznap: „Rákosi Jenő szobra a fent jelölt helyen van, még nem lett levéve." Polgármesteri határozat 1948. szeptember 22-én: „... A szobor ugyan még ez ideig eltávolítást nem nyert, azonban tudatában annak, hogy a közönségnek teszek eleget, a demokratikus szellemmel semmiképpen össze nem egyeztethető Rákosi Jenő szobor eltávolítását engedélyezem.”¹⁴ A szobrot ezek után még az évben levették, talapzatát azonban majd csak 1951 júniusában távolítják el, annak a kampánynak a során, amely eltüntette Harry Hill Bandholtz tábornok és Görgei szobrának talapzatát, valamint Rudolf trónörökös városligeti szobrát.

Végigtekintve az eltávolítások ügyét — bár ezekről tételes rendelkezés nem született, s az egész inkább ad hoc intézkedések láncolatának tűnik —, nagyjából ugyanaz a Kép alakul ki, melyet az iskolákból eltávolítandó képekről intézkedő 86.843/1947. VKM. sz. rendelet tételesen is megfogalmazott. Eszerint eltávolítandók 1. az irredenta célzatú képek és térképek; 2. az ellenforradalmi vonatkozású képek; 3. a múlt politikusainak, vezető tisztviselőinek képei, szobrai; 4. a háborús uszítók képei; 5. a megszüntetett intézményekre (királyság, csendőrség stb.) emlékeztető képek. 6. a Habsburg—magyar közösséget illusztráló képek; 7. az ellenforradalom külpolitikáját népszerűsítő képek.

Az eltávolítások még egy motívuma kíván említést, amely azonban nem ideológiai töltetű, s átvezet az új emlékművek keletkezéséhez. *Gróf Andrássy Gyula* lovasszobrát 1945 végén pl. azért távolították el a Parlament alsóházi (déli) bejárata mellől, mert „útban volt” a Kossuth-híd pesti feljárójának kialakításakor. Elsődlegesen ez motíválhatta a Szabadság téri *Ereklyés Országzászló* lebontását is, bár irredenta, uszító felhangjai miatt valószínűleg amúgy sem kerülhette volna el sorsát. [Füredi Richárd alkotása a Horthy-rendszer revíziós szimbólumkészletének szinte minden elemét felvonultatta. Talapzatán turul, az Árpádok, Anjouk címere és a Corvin címer mellett ott volt a Magyar Hiszekegy, egy Mussolini-idézet („I Trattati di pace non sono eterni”, A békeszerződések nem örökkévalók) és lord Rothmere jelmondata („Hungary's place in the sun”, Magyarországnak helye van a nap alatt) társaságában, s az egészet mintegy megkoronázta a zászlórúd csúcán lévő, egyméter nagyságú, esküre emelt kéz, melyet Horthy Miklós keze után mintázott Füredi Richard.] A Kis Újság 1945. március 31-én beszámol arról, hogy három szovjet emlékmű készül „nálnunk szokatlan iramban” a Szabadság, a Molotov (ma Vigadó) és a Gellért téren. S bár az 1945. február 22-én kelt polgármesteri határozat a Szabadság téri emlékmű helyét az országzászló mögött jelölte ki,¹⁵ azt végül az országzászló helyén avatták fel 1945. május 1-én. Valószínűleg mind a hely megválasztásában — s így az országzászló lebontásában —, mind a három emlékmű kivitelezésében döntő szerepe van a szovjet városparancsnokságnak. Erre utal a Kis Újság tudósításának fent idézet része („nálnunk szokatlan iramban”), valamint az, hogy építések aktáinak nyoma sincs a levéltári anyagban, holott az összes többi, saját kivitelezésű emlékmű anyaga megvan.

Az új alkotásoknál az első szó mindenképpen a szovjet hősi emlékműveket illeti. 1945-ben Pesterzsébeten és Csepelen, 1946-ban az egykori Ludovika Akadémia előtt, Kőbányán a Szent László téren, a Szarvas Gábor utcában, a Csörsz utcában s a Béke téren, 1947-ben Újpesten avatnak ilyen emlékművet, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ezek általában a szovjet katonai hatóságok intenciói alapján helyi kivitelezésben készültek azokon a helyeken, ahol az ostrom után eltemették az elesett szovjet katonákat. Annyi az ilyen építkezés országszerte, s létrehozásuk olyan megterhelést jelent ezekben az inflációs időkben a helyi szerveknek (nem egy építkezés többször is megszakad), hogy Rajk László belügyminiszter 1946. áprilisában rendeletet bocsát ki az „Orosz emlékművek felállításánál követendő eljárások szabályozására”, melyben felhívja az érdekelteket, hogy a jövőben a munka megkezdése előtt a terveket a fedezet biztosításával együtt terjesszék fel a Belügyminisztériumhoz.¹⁶

Közben — aktuális politikai jelszavakat megtámogatandó — megindult a régi szobrok helyreállítása is. „Hihetetlen munkautemmel és kitartó erőfeszítések köze-

¹⁴ BFL XXI. 508. 2704/48.

¹⁵ BFL XXI. 508. 76/45. 66.

¹⁶ 178 470/1946. 10. BM rendelet, 1946. április 15.

Harry Hill Bandholtz szobra

pette sikerült megoldani... az »Arccal a vasút felé« jelszóval megindított vasútúj-
jáéledés időszakában a súlyosan megrongálódott *Baross szobor* helyreállítási mun-
kálatainak megindítását¹⁷ — írja a Polgármesteri Hivatal jelentése. Ugyanez az
aktualizálás, a politikai jelszavaknak, az irányvonalaknak a szobrok szimbolikus
nyelvére való lefordítása figyelhető meg a *George Washington* és *Harry Hill Band-
holtz* tábormok szobrának sorsában. 1946 júniusára, Nagy Ferenc washingtoni útja
idején készült el mindkét szobor helyreállítása. Talán túlzás lenne ebből messzemenő
következtetéseket levonni, hiszen amikor a helyreállítást megkezdték, még tervbe
sem vették az amerikai út. Létezett viszont az a külpolitikai orientáció, amelynek
mind a miniszterelnök útja, mind a helyreállítás egy-egy — bár természetesen igen
eltérő súlyú — láncszeme, gesztusa volt. A Szabadság téren állt Bandholtz szobor
sorsában azonban bekövetkezett még egy fordulat. Ligeti Miklós alkotása korbács-
csal a kezében ábrázolta a tábormokot, azt jelképezve, hogy 1919 őszén így védte
meg a Nemzeti Múzeum kincseit az akkor a fővárost is megszállva tartó román kí-
rályi hadsereg katonáitól. 1946-ban még az volt a fontos, hogy a tábormok ameri-
kai, 1949-ben viszont már problémát okozott a Romániával való jószomszédi vi-
szony kiépítésében, ezért lebontották.

Az 1948. utáni szoboreltávolításoknál új módszer, mondhatnánk rendszer fi-
gyelhető meg. Az eltávolítás ügyiratait összefogó aktacsomó általában egy lapkivá-
gattal vagy egy levéllel (szinte kizárólag a Szabad Nép szerkesztőségéhez címzett
levéllel) kezdődik, melyben az újságíró vagy az olvasó, a „közönség” kifogásolja,
hogy ez vagy az a „reakciós” szobor még mindig a helyén van. A „nép” követelő
hangjára azután megszületik a hivatalos intézkedés. Így távolítják el a Bandholtz

¹⁷ Egy év története. Bp. 1946. 140.

Az 1. honvéd és népfelkelő gyalogezred emlékműve

szobor mellett többek között Rudolf trónörökös, Erzsébet királyné és Bartha Miklós emlékművét.

Kisfaludi Strobl Zsigmond már 1945 januárjában megbízást kapott Vorosilov marsalltól egy szovjet hősi emlékmű terveinek elkészítésére. Először a Horváth-kert déli csücskében akarták felállítani az akkori tervek szerint még csak 8–10 méter magas emlékművet. A kiküldött szovjet szakértők azonban sem a helyet, sem a méretet nem tartották megfelelőnek, s javaslatukra került a *Felzabadosi emlékmű* a Gellérthegy csücskére, ahol 1947. április 5-én avatták fel.¹⁸ Ennek kapcsán távolították el a Fővám térről (ma Dimitrov tér) az *1. honvéd és népfelkelő gyalogezred* emlékművét, Siklód Lőrinc és Márton Ferenc alkotását. A Kis Újság már 1947. június 27-én azt írta, hogy a szobrot, mely egy puskával rohamozó fiatal honvédet és egy kézigrántót dobó öreg népfelkelőt ábrázolt, „művészi okokból” valamelyik laktanya udvarára teszik át, valójában azonban csak 1948 októberében bontották le. Bár nem sokkal később „agresszív, fasiszta” emlékműnek bélyegezték,¹⁹ tartalmában alig különbözött a 32-esek szobrától, mely viszont ma is áll. Mi indokolta akkor lebontását, mi lehetett az a „művészi ok”? Vignali Gusmanó, a gellérthegyi emlékmű bronzöntő mestere szerint csupán az, hogy az arccal a Duna felé néző, „rohamozó” szoborcsoport mintegy „fenyegette” a túlparti, gellérthegyi monumentet.²⁰ Ezt a nézetet támogatja, hogy helyén ma is áll egy egyszerű emlékoszlop.

¹⁸ Április 4-e 1947-ben nagypéntekre esett, ezért 5-én ünnepelték az ország felzabadosát. Az emlékmű történetéről l. Póty János: *Legenda és valóság egy emlékmű körül*. História, 1982. 6. sz. 30–31.

¹⁹ *Polgár Dénes*: *Miért áll még a tábori csendőr a Városmajorban?* Világosság, 1949. február 5.

²⁰ Vignali Gusmanó szóbeli közlése.

Nézzük most már, milyen történetiszemléletet, milyen társadalomképet sugallnak az új emlékművek?

A nemzeti múlt újraértelmezését leglisztábban a *Millenniumi emlékműnek* az 1960-as évekig húzódo átalakítása mutatja. Budapest ostroma alatt bombatalálat érte az emlékmű jobboldali szárnyát, s megsérült Mária Terézia, II. József és I. Ferenc József szobra. Az átalakítás során viszont nemcsak a sérült szobrok kerültek le az emlékműről, hanem rajtuk kívül I. Ferdinánd és III. Károly, tehát az összes Habsburg uralkodó szobra, „törölve” így ezer évünkől a Habsburgokat, illetve csak negatívumként, ellenséggként hagyva meg őket. (A főváros többi Habsburg-szobra közül is csak József nádor maradt a helyén, Rudolf trónörökös szobrát 1951-ben, Erzsébet királynéét 1953-ban távolították el.) A Millenniumi emlékmű így megüresedett helyeire ugyanis Bocskai István, Bethlen Gábor, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos, tehát a Habsburg-ellenes harcok vezetőinek szobrai kerültek, „négy száz éves” függetlenségi küzdelmünket jelképezve. Kicsérélték természetesen a szobrok alatti domborműveket is, jellegzetesen hangsúlyozva a történetiszemléletbeli különbséget. Míg ugyanis a régi táblák főként az udvar és a rendek egymásratalálásának lelkesítő pillanatait ábrázolták („vitam et sanguinem”, a korona visszahozatala Bécsből, Ferenc József megkoronázása), addig az újak a magyarságnak a Habsburgokkal való szembenállását hangsúlyozzák (Bocskai hajdúi, Thököly kurucjai, Bethlen Gábor szövetsége a csehekkel stb.). A domborművek cseréje a történelemformáló erők megítélésének eltérését is kiemelte. Az eltávolított táblákon ezek az erők az udvar és a nemesség, az újakon viszont az udvarral szemben álló fejedelem, a vezér és a nép. Az emlékmű tudatos politikai „átfésülését” mutatja az egyetlen további változás, a Könyves Kálmán szobor alatti dombormű kicsérélése. Míg az eredeti tábla a hongyarápító királyt, azt a jelenetet ábrázolja, midőn Könyves Kálmán a magyar államhoz csatolta Horvátországot és Dalmáciát, az újon ugyanő megtiltja a boszorkányégetést.

Korszakunk legjellegzetesebb történelmi emlékművei a *Dózsa-* és az új, „optimista” *Kossuth-szobor*. (Bár a Dózsa-szobrot csak 1961-ben állították fel, alkotója, Kiss István 1953-ban nyerte meg a pályázatot ugyanezzel a tervvel.) Ha a szobrok által megjelenített társadalomképet vizsgáljuk, érdekes párhuzamokra figyelhetünk fel. Mindkét emlékművön a centrálisan elhelyezett vezér mellett két oldalt ott a „nép”. Kossuth szobrán a fiát harcba küldő parasztszalad, a bőrkötényes, felgyűrűt ingujjú iparos, a bőgatyás csikós és az atillát viselő diák, a Dózsa-szobron pedig ugyancsak bőgatyás, hosszúhajú, bajszos, prémkucsmás román, szlovák és magyar parasztsok gyűrűjében látható a kezében kalapácsot szorongató céhlegény és a jobbában kardot tartó, baljával a nyakában lógó keresztet letépő pap. Didaktikus szimbólumokba sematizált osztályszerkezetet vetítenek tehát vissza a múltba, melyben a „nép” a munkásosztályból, a „vele szövetséges dolgozó parasztságból” és az értelmiségből áll. (Összehasonlításként a rossz beidegződésekre, de egyben egy-egy szimbólum tartalmi különbségére: Tisza István lebontott szobrának egyik oldalán parasztfiú, keménykötésű magyar férfi és búzakévére hajló nő jelképezte a bőséget, a másik oldalon a családjától búcsúzó katona a magyar családok áldozatkészségét, férfialak ülővel és kalapáccsal a munkát, nőalak tollal és körzővel a tudományt szimbolizálta.)

Tovább finomítja a társadalomrajtot az „ideális magyar család” szobra, a sulykolt világgép, világszemlélet, a korszellem tipikus darabja, *A nagy Szálinnak a hálás magyar nép* című alkotás. Kiemelt fontosságú mű, hiszen itthon csak másolatát állították fel a Szabadság téren, az eredeti a Sztálin 70. születésnapjára küldött ajándékok egyikeként Moszkvába került. Alkotója Kisfaludi Strobl Zsigmond. Félmeztelen, antik módra kidolgozott izomzatú férfit ábrázol, jobbában kalapáccsal, baljával egy állig begombolkozott, fejkendős, kötényes parasztemyecske kezét fogja, aki a másik karján gabonakévéet tart. Mindketten feszes, ünnepélyes vigyázzban, fejük a természetnél feljebb emelve, tekintetük valahová felfelé irányul. Előttük egy lépcsőn lépve két kisgyermek — természetesen egy kislány és egy kislány — virággirlandot nyújt előre. Valamennyiük arcán üdvözült, kortalan mosoly. „Egy munkáscsalád megmintázásával igyekszik kifejezni a mester a szocializmus felé haladó tömegek boldogságát, azt a meghált derűt és bizakodást, mely mindenütt elterjedt az országban a munka, az építés sikerei nyomán”²¹ — írja a kortárs méltatása.

²¹ Pogány Ö. Gábor: Kisfaludi Strobl Zsigmond. Szabadság Művészet, 1950. 3—4. sz. 104.

A nagy Sztálinnak a hálás magyar nép

A kutató morzsákat — reméli: mozaikköveket — rakosgat egymás mellé. Tudja: részletgazdaggá ez a kép már csak a bevezetőben említettek miatt sem válhat, erővonalakat jelez csupán, súlypontokat, a propaganda más műfajaiban is gyakran használt, nyomatékkel ejtett vagy kurzívval szedett szavakat, fogalmakat. Szó szerinti értelemben véve is „súlyos” szimbólumok ezek. A köznapi emberhez úgy kívántak szólni, hogy mondanivalójukat a végsőkig leegyszerűsítették. Rávilágítanak ezáltal arra is, mennyire tartotta az adott kor, mely pedig névleg mindent a nép nevében tett, az utca emberét.²²

²² Vö. Glatz Ferenc: Egy vödör víz, avagy találkozásaim az árulóval. *História*, 1985. 1. sz. 3.